

УДК 338.434.:631.162

Кравченко М. В.

асистент, кафедри обліку і аудиту

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті досліджено необхідність переходу соціально-економічних систем до сталого розвитку, здійснено аналіз різних точок зору на поняття «стійкість», «сталий розвиток», уточнено та доповнено зміст сталого розвитку аграрного сектора як складової соціо-еколого-економічної системи. Виявлені фактори та показники сталого розвитку виробничої системи на прикладі сільського господарства.

Ключові слова: аграрний сектор, соціальна, екологічна, економічна системи, сталий розвиток, стійкість, фактори впливу.

Постановка проблеми. Наростання глобальних екологічних проблем, виникнення локальних криз і катастроф антропогенного походження, загрози для виживання людства призвели до необхідності перегляду шляхів подальшого розвитку цивілізації. Прийнято виділяти три можливих шляхи: антропоцентризм, біоцентризм, економічний сталий розвиток. Особливо актуальним є перехід від техногенного природно-руйнівного типу розвитку до сталого типу розвитку сільського господарства, як складової соціо-еколого-економічної системи. Раціональне аграрне природокористування дозволить уникнути деградації і втрати сільгоспугідь, засолення, заболочення, перевантаження ґрунту технікою, забруднення водних ресурсів хімічними продуктами та відходами тваринного походження, збільшити вміст у ґрунті гумусу і поживних речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика розвитку соціально-економічних систем та дослідження таких понять як «стійкий розвиток» та «ріст» обґрунтовані в працях таких зарубіжних учених, як Дж. С. Мілль, А. Маршалл, Г. Х. Брундтланд, Й. Шумпетер, Д. Х. Медоуз Е. Стоянова, Дж. К. Ван Хорна, Е. І. Глушенкова, И. Стренгерс, Е. Хелферта та вітчизняних учених: В. Андрійчук, В. Амбросов, Л. Анічин, В. Бойко, М. Малік, Л. Мельник, П. Саблук, В. Юрчишин та інших. Незважаючи на високу кількість проведених досліджень, окремі проблеми потребують подальшого опрацювання. Так, недостатньо вивченими залишається подальше обґрунтування напрямів в екологічній підсистемі впливу антропогенних чинників на навколишнє середовище, в економічній підсистемі ефективного управління економічними процесами, які впливають на соціальне та економічне середовище.

Формування цілей статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних та методичних положень аналізу стану та динаміки соціально-еколого-економічних підсистем, розробка рекомендацій щодо чинників та індикаторів сталого розвитку аграрного сектора.

Узагальнити теоретично-методичні основи та визначити особливості управління соціо-еколого-економічних систем; дослідити фактори та умови стійкості аграрного сектора; обґрунтувати доцільність розвитку суспільства не фізичним ростом, а якісним розвитком.

Об'єкт дослідження – процес забезпечення сталого соціально-економічного розвитку економіки залежного від узгодженості з розвитком людини у взаємодії з навколишнім середовищем.

Предмет дослідження є теоретичні, методологічні та практичні аспекти підвищення економічного росту та розвитку аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток – шлях, заснований на підтримці протягом тривалого часу розширеного відтворення виробничого потенціалу, людських ресурсів і природного середовища. При стійкому розвитку забезпечується рівновага між трьома взаємопов'язаними елементами системи: економічною, соціальною сферами і навколишнім середовищем. Ідеї

сталого розвитку людства почали переважати в 1960-1970-х рр., коли ряд екологічних і соціально-економічних проблем стали загрожувати життю сучасних і майбутніх поколінь. До їх числа слід віднести: деградації навколишнього середовища (забруднення продуктів харчування хімікатами, обезліснення, опустелювання, заболочення, забруднення поверхневих і підземних вод, зменшення видової різноманітності живих організмів, захворювання, генетичні відхилення, скорочення тривалості життя, поява кислотних дощів, скорочення озонового шару, глобальне потепління клімату та інші екологічні проблеми); використання низькоефективних ресурсознищуючих технологій; диспропорції в умовах соціально-економічного розвитку між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються; розширення масштабів бідності та зростання диференціації між бідними і багатими; продовольча криза і поширення голоду; виснаження і загострення дефіциту у мінерально-сировинних і енергетичних ресурсів; міжетнічні конфлікти та ін.

Нинішній стан глобальної соціо-еколого-економічної системи характеризується як нестабільний:

– в екологічній підсистемі антропогенні чинники впливу на навколишнє середовище перевищили допустимі межі, відбувається руйнування біосфери під впливом ряду взаємопов'язаних процесів: економічне зростання – зростання населення – зростання споживання ресурсів – руйнування навколишнього середовища;

– у соціальній підсистемі панує філософія антропоцентризму; ідеологія захисту навколишнього середовища не сформована; національні, групові інтереси домінують над загальнолюдськими; продовжується зростання населення, особливо у країнах з низьким рівнем розвитку, що породжує збільшення розриву в рівні життя, зростання чисельності бідного населення;

– в економічній підсистемі превалює пріоритет економічних цілей розвитку (економічний прибуток, збагачення); мають місце екстенсивний характер розвитку (шлях економічного зростання), відсутність економічних критеріїв, що свідчать про перехід порогу допустимих впливів на навколишнє природне середовище (про зниження її стійкості) [9].

У 1962 р. була прийнята резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Економічний розвиток і охорона природи», ще через 10 років, в 1972 р., представники 113 країн зібралися на Стокгольмську конференцію першу всесвітню зустріч з навколишнього середовища. Тоді ж була створена організація для реалізації Програми ООН із захисту навколишнього середовища. У 1983 р., за ініціативою Генерального секретаря ООН, була створена Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку (МКОСР) на чолі з прем'єр-міністром Норвегії Гру Харлем Брундтландом. Чотири роки потому в її звіті «Наше спільне майбутнє» пролунало попередження про те, що людство потребує змін власної ділової активності та способу життя. В іншому випадку його чекають надзвичайно важкі випробування і різке погіршення навколишнього середовища [7]. Комісія заявила, що економіка повинна задовольняти потреби і законні бажання людей, але її зростання має вписуватися в межі екологічних можливостей планети та закликала до «нової ери економічного розвитку, безпечного для навколишнього середовища». В основу діяльності МКОСР була покладена концепція сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Йдеться про сталий розвиток системи «природне середовище-суспільство-людина». Для України перехід на модель сталого розвитку – це перехід до розробки системної концепції, яка дозволяє виявити умови і можливості нової орієнтації країни і цивілізації, визначити структуру, засоби і шляхи оптимізації управління на глобальному, державному і регіональному рівнях на тривалу перспективу, тобто створення моделі соціоекорозвитку. При цьому необхідна ретельна розробка нових механізмів управління соціоекологічними процесами [9]. Теорія сталого розвитку за останні два десятиліття стала найпопулярнішою. Зараз в літературі налічується десятки визначень поняття сталого розвитку. Це відображає як і його складність, що включає економічні, екологічні та соціальні аспекти розвитку людства, так і розбіжність поглядів науковців, підприємців і політиків. Історично поняття «сталий розвиток» (sustainable development) пов'язано з екологією. Одне з найбільш ранніх визначень «сталий розвиток» було запропоновано канадською комісією з охорони навколишнього

середовища в 1915 р.: «Кожне покоління має право на певний відсоток природного капіталу, але основна частина цього капіталу повинна бути передана наступному поколінню недоторканим» [8].

В науковій літературі робляться спроби пояснити дане поняття з різних позицій. Так, Дж. С. Мілль у праці «Принципи політичної економіки» (Principals of Political Economy) на підставі ідеї сумісності економіки з межами Землі ввів поняття «стаціонарний стан» капіталу і населення, що, на його думку, не обмежить можливостей людства для духовного самовдосконалення [6]. Р. Дейлі визначив три умови, при яких повинно здійснюватися споживання сировини і енергії в фізично стійкому суспільстві: 1) темпи споживання відновлювальних ресурсів не повинні перевищувати темпи їх відновлення; 2) темпи споживання невідновлювальних ресурсів не повинні перевищувати темпів розробки їх стійкої водновнювальної заміни; 3) інтенсивність викидів забруднюючих речовин не повинна перевищувати можливості навколишнього середовища поглинати їх [5]. Ми поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що «розвиток» і «сталий розвиток» не є поняття - синоніми. Обов'язковою умовою розвитку є послідовність циклів стрибкоподібного (через стадію катастрофи) переходу системи (наприклад, сільського господарства) на інший рівень. Іншими словами, «розвиток» виступає як повторюваний циклічний процес: поступова зміна просторового стану системи, катастрофа (флуктуація), перехід на новий рівень і початок якісно нового циклу розвитку іншої системи. На противагу регулярності виникнення катастроф (криз) при розвитку, сталий розвиток передбачає підтримку рівноваги між взаємопов'язаними елементами системи: економікою, соціальною сферою і навколишнім середовищем. Таким чином, для сталого розвитку економіки сільського господарства необхідно, щоб воно було здатне до відтворення природного середовища, засобів виробництва, людини, не допускаючи при цьому катастроф протягом необмежено тривалого часу [2]. Поняття «економічне зростання» та «економічний розвиток» тісно взаємопов'язані. Сталий економічний розвиток передбачає стале економічне зростання. У свою чергу, стійке економічне зростання визначає сталий розвиток економіки. Сталий економічний розвиток – це послідовне поліпшення

одного стану іншим у силу позитивного зростання та збалансованої взаємодії складових економічної системи впродовж тривалого часу. Нестійкість економічної системи – це нездатність зберігати її рух впродовж позитивної траєкторії зростання в силу її негативних складових [1].

На основі вивчення змісту понять «стійкість» і «сталий розвиток» можна відзначити наступне. Під стійкістю слід розуміти здатність будь-якої системи повертатися до певної рівноваги після впливу на неї зовнішніх і внутрішніх факторів. В науковій літературі під стійким розвитком розуміється такий розвиток, при якому задовольняються матеріальні і духовні потреби сучасного покоління, не виключаючи можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. При цьому, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку економіки залежить від того, наскільки воно узгоджене з розвитком людини у взаємодії з навколишнім середовищем (біосферою). У багатьох публікаціях стійке сільське господарство розглядається як «альтернативне землеробство», що характеризується переходом від техногенної індустріальної системи землеробства до екологічно стійкої системи з мінімальним використанням невідновлюваних енергетичних ресурсів. В основу даної системи покладено тривале зберігання корисності агроландшафту, застосування низьковитратних технологій, екологічне, біологічне, динамічно адаптивне та екологічно збалансоване землеробство з мінімальним використанням матеріально-енергетичних ресурсів нефермерського походження. А ряд вчених відзначають багатогранність терміну «стале сільське господарство», яке не зводиться тільки до збереження природних ресурсів, але і означає гідне життя працівників села. Сталий розвиток аграрного сектора визначається тісно взаємопов'язаними складовими: економічною, соціальною та екологічною. Основними критеріями сталого економічного розвитку сфери є зростання виробництва безпечних продуктів харчування з метою задоволення потреб населення, забезпечення економічної ефективності виробництва, що дозволяє здійснити розширене відтворення. Соціальна складова сталого розвитку включає підвищення рівня і якості життя селян, стабілізацію демографічних та міграційних процесів на селі. Стабільне, рівномірне природокористування пов'язане із забезпеченням в

даний час і в довгостроковій перспективі стійкості агросистем, поліпшенням якості навколишнього середовища і збереженням природних ресурсів. Сталий економічний розвиток сільського господарства дозволить уникнути погіршення стану і втрати оброблюваних земель, збільшити родючість ґрунту.

Висновки. Сталий розвиток досягається при умові забезпечення процесу відтворення виробничого потенціалу.

При визначенні сталого розвитку сільських територій слід дотримуватися єдності чотирьох її складових: економічної, соціальної, екологічної та етнокультурної. Економічна складова включає збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності аграрного виробництва та вкладу сільського підприємництва в економіку регіону і країни; соціальна – досягнення повної зайнятості сільського населення, наближення села до міських стандартів життя; екологічна – раціональне використання природних ресурсів та збереження природного середовища; етнокультурна – збереження і примноження культурного потенціалу села.

Методологічною основою оцінки соціо-економіко-екологічного стану сільських населених пунктів (СНП) є системний підхід, який враховує взаємозв'язки між показниками, що характеризують стан економічного, соціального та екологічного розвитку сільських громад. Однак їх використання потребує розширення кількості базових показників, що характеризують сторони соціо-економічного розвитку сільських громад та екологічного їх розвитку з урахуванням агроекологічної оцінки земель сільськогосподарського призначення. Особливу увагу слід приділити обґрунтуванню інтегрованого показника соціо-екологічного розвитку території СНП, який зміг би об'єктивно відобразити ступінь просування сільської громади в напрямку сталості [3, 4].

В основу аналітичного дослідження соціо-економічного функціонування СНП покладено систему показників регіональної та місцевої статистичної звітності, які об'єднані в інтегровані показники: соціального та економічного розвитку.

Оцінку соціо-економічного розвитку СНП рекомендується проводити з урахуванням демографічних та соціально-економічних показників. При цьому,

комплексна оцінка рівня соціального та економічного розвитку СНП повинна враховувати наступні підсистеми агрегованих показників:

– захищеності життєвого рівня населення: показника кількості постраждалих від катастроф і аварій; показники кількості інвалідів; коефіцієнту злочинності;

– демографічна ситуація: показника кількості населення у СНП; показника народжуваності, смертності, природного приросту, показника типу вікової структури;

– інфраструктури: включає дані про наявність на території СНП сільради, закладів освіти, дитячих дошкільних закладів, медичних і торгівельних закладів, підприємств побуту, стан приватного сектору та рівень його електрифікації, газифікації, водозабезпечення та каналізації;

– забезпеченості людськими і інтелектуальними ресурсами – включають показники частки працездатного населення; рівня захворюваності на туберкульоз; чисельності учнів;

– соціально-економічна – включає показники доходів місцевих бюджетів; індивідуальних доходів;

– життєвого і транспортного забезпечення – включають показники забезпеченості населення житлом; транспортне забезпечення; відстань до райцентру;

– наявного безробіття.

Список використаної літератури

1. Желаєва С. Е. Інституційні аспекти сталого розвитку соціо-еколого-економічних систем різних типів / С. Е.Желаєва, В. Є. Сактоєв – Улан-Уде: Вид-во ВСГТУ, 2005.–156 с.
2. Концепція сталого розвитку в контексті глобалізації // Світова економіка і міжнародні відносини. 2007. №6. С. 66–79.

3. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: монографія / З. В.Герасимчук - Луцьк: Надстир'я, 2001.–528с.
4. Клименко М. О. Дослідження тенденцій зміни індикаторів соціальної сфери на прикладі Рівненської області. / М. О. Клименко, А. М. Прищеп – Вісник НУГВП. Збірник наукових праць. Випуск 3(39), Рівне, 2007.
5. Медоуз Д. Х., Медоуз Д. П. За межами поста / Д. Х. Медоуз, Д. П. Медоуз - М.: Наука, 1994. С. 304.
6. Міль Дж. С. Основи політичної економії: в 3-х т. / Дж. С. Міль – М.: Прогрес, 1980. Т.2. – 480 с.
7. Програма дій. Порядок денний на ХХІ століття та інші документи конференції в Ріо-де-Жанейро в популярному викладі // під. ред. М. Кітінга. Женева, 1993. – 70 с.
8. Пшихачев С. М. Парадигма сталого розвитку аграрної сфери / С. М. Пшихачев – Економічний вісник Ростовського державного університету. 2005. Т. 3. №1. С. 114-127.
9. Чернікова С. О. Міфи і реальність «сталого розвитку» / С. О. Чернікова, Г. П. Краснощеков - Проблеми прогнозування. 2009. – №2. С.130-154.

КРАВЧЕНКО Н. В. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ СОЦИО-ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В статье исследовано необходимость перехода социально-экономических систем к устойчивому развитию; дан анализ различных точек зрения на понятие «устойчивость», «устойчивое развитие»; уточнено и дополнено содержание устойчивого развития аграрного сектора как сложной социо-эколого-экономической системы. Выявлены факторы и показатели устойчивого развития производственной системы на примере сельского хозяйства.

Ключевые слова: аграрный сектор, социальная система, экологическая система, экономическая система, устойчивое развитие, устойчивость, факторы влияния.

KRAVCHENKO M. V. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF REGIONAL SOCIO-ECOLOGICAL-ECONOMIC SYSTEMS

In article investigated the necessity of transformation of socio-economic systems to sustainable development, the analysis of the different perspectives on the concept of «sustainability», «sustainable development», revised and supplemented contents of sustainable development of the agricultural sector as a complex socio-ecological-economic system. The factors and indicators of sustainable development of the production system on the example of agriculture.

Keywords: the agricultural sector, social, environmental, economic systems, sustainable development, sustainability, factors of influence.